

O‘SMIRLIK DAVRIDA JINSIY STERIOTIPLARNING YOSH XUSUSIYATLARI

¹O. Eshmuradov Termiz davlat pedagogika instituti psixologiya kafedrası dotsenti v.b, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

²Eshboyeva Barno Qurbon qizi pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida o‘quvchilardagi jinsiy steriotiplar, ularning kelib chiqishi va buning o‘smirlik inqiroziga ta’siri o‘rganiladi va tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: gender, steriotip, o‘smirlik, “ijtimoiy fikr”, inqiroz davri.

Psixologiya keng tarmoqli fan hisoblanadi. Uning tarmoqlari orasida yosh davrlar psixologiyasi alohida o‘ringa ega. Yosh davrlar psixologiyasidagi mavzular va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolarga nazar soladigan bo‘lsak psixologiyaning asosini tashkil etuvchi jihatlari namoyon bo‘ladi. Hususan psixologiyada gender farqlar degan tushuncha mavjud bo‘lib bu har bir yosh davrida o‘rganiladigan mavzudir. Ya’ni shaxs dunyoga kelgandan boshlab unda gender farqlar tushunchasi atrofdagilarda shakllanadi va ular shaxsni o‘sib rivojlanib borish jarayonida bu gender farqlarni shakllantirib borishadi. Gender (jinsiy) farqlarni shakllanishi o‘smirlik yoshiga kelib ayni yuqori boshqichiga chiqadi. Aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda jinsiy steriotiplar yuzaga keladi. Barchamizga ma’lumki, o‘smirlik davri psixologiyada o‘tish davri deb ataladi. Shu yosh davrigacha bolada jinsiy farqlar shakllanishi sekin bo‘lgan bo‘lsa ya’ni o‘g‘il bolalar qiz bolalar qiladigan ishlar kattalar tomonidan buyurishganda qilishi, qiz bolalar ham o‘g‘il bolalar kiyadigan kiyimlarni kiyish hollari yuz berishi uchrab turganda kattalar buni odatiy holday qabul qilishadi. Biroq o‘smirlikda fiziologik jihatdan o‘zgarish jinsiy yetilishning birinchi bosqichiga qadam qo‘ygani uchun o‘zining hamjinslari bilan o‘zining jinsini ustun qo‘yishi va qarama-qarshi jins vakiliga intim munosabatning vujudga

kelishi kuzatiladi. Bu jarayonda o'smirlarlarda jinsiy stereotip (ya'ni qolip bir so'z bilan qiz bola, qanday bo'lishi kerakligi-yu o'g'il bola qanday bo'lishi kerakligi haqida tushuncha qolipi) shakllanishi asosan o'g'il bolalar tomonidan gender gender ta'ziqlar uchraydi. (Ya'ni qiz bolani kamsitish ularga jismoniy kuch ishlatish). Bu holat o'smirlardagi jinsiy stereotiplarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Shu sababdan bu xususiyatlarni chuqurroq o'rganish va tahlil qilish ehtiyoji yuzaga keladi. Gender muammosi bo'yicha zamonaviy psixologik tadqiqotlarni tahlil qilish tufayli biz turli jinsdagi bolalarning fiziologik rivojlanishidagi farqlarning mavjudligi va bu farqlarning shaxsiyatning keyingi rivojlanishiga ta'siri, shuningdek mavjudligi haqida ma'lumot oldik. Jamiyatning ta'siri orqali shaxs ongiga singib ketgan gender stereotiplar juda ko'p. Psixologiyadagi gender tadqiqotlari, shuningdek, turli jinsdagi bolalarning nutqini o'zlashtirish usullari va shartlarida, shuningdek, allaqachon voyaga etgan erkaklar va ayollarning nutq strategiyalarida sezilarli farqlar mavjudligini tasdiqladi. Bundan biz jinsi bo'yicha farq qiluvchi auditoriyaga ta'sir o'tkazishga qaratilgan tilni manipulyatsiya qilishning turli usullari mavjudligi haqida mantiqiy xulosa chiqarishimiz mumkin. Klassik psixologiyada bu davrni nomlashning bir qancha variantlari mavjud. Bu balog'at yoshi yoki balog'at yoshi, o'tish davri, balog'at yoshi deb ataladi. Tibbiyotda quyidagi ta'rif mavjud: "Balog'at - bu insonning biologik va ijtimoiy-psixologik rivojlanish bosqichlari, shu jumladan qizlarda 10-12 yoshdan 15-16 yoshgacha va 12-14 yoshdan 17-18 yoshgacha. o'g'il bolalarda; balog'atga etish davriga to'g'ri keladi". Tariflarning har biri o'ziga xos tarzda ushbu davrning xususiyatlarini aks ettiradi. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, bu yosh o'sayotgan organizm tez ta'sir qiluvchi gormonlar tomonidan hujumga uchraganligi uchun emas, balki bu davr ekzistensial inqiroz bilan ajralib turadi. O'smirlarning jinsiy stereotiplarini shakllantirishning yoshga bog'liq xususiyatlari haqida T. I. Yufereva (1982) o'smirlarning erkak va ayol obrazlari haqidagi g'oyalari shakllanadigan hayotning asosiy sohasi qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlar sohasi deb hisoblaydi. Har bir yoshdagi erkaklar va ayollar qiyofasi

haqidagi g'oyalar muloqotning ma'lum jihatlarini aks ettiradi: VII-VIII sinflardan - oilaviy va maishiy munosabatlar shakllanadi. (qizlar va o'g'il bolalar, ayol qiyofasini tavsiflaydi, uning uy bekasi sifatidagi vazifalarini sanab o'tadi va tasvirni tavsiflaydi. erkakning er, ota sifatida, ular asosan uning xotinning jufti rolini ta'kidlaydilar). O'smirlarda T. I. Yuferevaning qayd etishicha, erkaklik - ayollik haqidagi g'oyalar, shubhasiz, kattalarning tegishli qarashlari bilan oddiygina o'rganiladi va ularning xatti-harakatlarini tartibga solishda muhim rol o'ynamaydi. I. S. Kon (2001) tomonidan biroz boshqacha fikr bildirilgan. Uning fikricha, o'smirlik va o'smirlik davrida erkaklik haqidagi tegishli me'yoriy g'oyalar, ayniqsa, qattiq va qoliplashgan; o'zini erkak rolda o'rnatishni orzu qilgan bola, har tomonlama o'zining ayollardan farqini ta'kidlab, ayollikning namoyon bo'lishi sifatida qabul qilinishi mumkin bo'lgan hamma narsani yengishga harakat qiladi. T. A. Arkantseva va E. M. Dubovskaya (1999) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot o'smirlar tomonidan berilgan erkaklar va ayollarning o'xshash xususiyatlarini aniqladi. O'smirlar nuqtai nazaridan ideal erkak - jasorat, kuch, chidamlilik, ishonch, mas'uliyat kabi o'ziga xos fazilatlarga ega erkak tipi, ayol esa androgin tip: yumshoq, mehribon, g'amxo'r, yumshoq, lekin ayni paytda faol, mas'uliyatli, ishonchli. Biroq, T. I. Yufereva tomonidan olingan ma'lumotlarga nisbatan farq ham aniqlandi. Erkakni tavsiflashda oila sohasi o'rniga uning shaxsiy xususiyatlari birinchi o'ringa chiqdi va oilaviy rol xususiyatlari oxirgi o'ringa tushdi. Xuddi shu narsa ayolning tavsifi bilan sodir bo'ldi, lekin kamroq darajada. Ideal ayolni tasvirlashda universal belgilarning roli oshdi. V. E. Kagan (1989) o'z yurtidagi uchta viloyatidagi 7-10-sinf o'quvchilari bilan suhbat o'tkazdi, ular ko'pchilik erkaklar va ayollarni qanday tasavvur qilishadi. Qizlar tomonidan tasvirlangan erkaklik va o'g'il bolalar tomonidan tasvirlangan ayollik stereotiplari ko'p jihatdan o'xshash bo'lib chiqdi. Stereotip (yunoncha so'zdan - "qattiq", "fazoviy" va "tasma") shaxsiy tajribaga asoslanmagan, ammo tashqaridan qabul qilingan ijtimoiy guruh yoki hodisaning barqaror soddalashtirilgan tasviridir. Dastlab, bu atama tipografiya

va biznesda ishlatilgan. Zamonaviy ma'noda, bu birinchi marta amerikalik jurnalist va davlat arbobi Uolter Lippman tomonidan 1922 yilda o'zining mashhur "Ijtimoiy fikr" (Ommaviy fikr) kitobida taklif qilingan. Lippman kontseptsiyadan ko'ra salbiy ma'noda foydalangan, chunki stereotiplar bizni to'liq tushunish o'rniga yarim haqiqatga undaydi. U ommaviy axborot vositalarini stereotiplardan foydalanib, tomoshabinlarni manipulyatsiya qilishda ishlatiladi. Gender stereotiplari - modellarning standartlashtirilgan ko'rinishlari "erkak" yoki "ayol" tushunchalariga mos keladigan xulq-atvor va xarakter xususiyatlaridir. Gender stereotiplari hayot yo'lining trayektoriyasini va turmush tarzi standartlarini belgilaydi. Gender stereotiplari, jinsga mos faoliyat haqidagi g'oyalar va qiziqishlar, bolalarda 2,5 - 3 yoshda paydo bo'ladi. Biroq, ular qarashlarni jamiyat erkaklar yoki ayollardan kutilgan xatti-harakatlar haqida aks ettiradi. Rossiyalik tadqiqotchi olim E. Karkishenko o'zining nomsodlik dissertatsiyasida O'smirlarda gender stereotiplarni aniqlash bo'yicha "Kasblar so'rovnomasi" ni keltirib o'tadi va o'zi o'tkazgan tadqiqot natijalarini tahlil qiladi. Biz ham ushbu so'rovnomaning etnik jihatdan moslashtirdik. Unda 20 ta kasb nomlari berilgan bo'lib sinaluvchi ulardan qaysi biri o'g'il bola va qaysi qiz bolaga xos kasblar ekanini belgilab chiqishi kerak. Ushbu so'rovnomaning maqsadi: O'smirlar orasida gender stereotiplarga munosabatini va o'zlarinmoing gender stereotip (jinsiy qolip)da ekanini aniqlash. Bizning tadqiqat markazimizda Termiz shahridagi 1- umumta'lim maktabi bo'ldi. Mavzuning ko'lamidan kelib chiqib biz so'rovnomaning o'tkazadigan yosh (yoki sinf) ni tanlab olishimiz juda muhim edi va biz maktabning 5- va 8- sinf o'quvchilardan jami 24 ta respondentni tanlab oldik. Ulaning o'rtasida notenglik yuzaga kelmasligi uchun 12 ta qiz bola va 12 ta o'g'il bola tanlab oldik. Tadqiqotimizning ikkinchi qismida yuqorida keltirilgan so'rovnomaning har ikkila sinfda ham o'tkazdik. Ularni ikkita sinf qilib tanlaganimiz sababi ular o'rtasidagi jinsiy stereotiplarni yosh xususiyatlarini o'rganishdan iborat edi. Tadqiqotni o'tkazishda ayrim jihatlarga e'tibor qaratdik:

1. Sinaluvchilarning yoshi va jinsi;
2. Sinaluvchilarning etnik xususiyatlari;
3. Sinaluvchilarning ruhiy holati;
4. Sinaluvchilarning hohishi;
5. Sinaluvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi.

O'tkazilgan so'rovnomaning natijalariga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, dastlab 5-sinflardan 12 nafar sinaluvchidan olingan natijalarni quyidagi jadvalda ko'rib chiqishimiz mumkin.

So'rovnoma shkalasi	O'g'il bolalar	Qiz bolalar
20-15 ball	4	2
14-11 ball	2	3
10-5 ball	0	1

Bu so'rovnomani 8-sinf o'quvchilaridan ham olindi. Unda so'rovnomada ishtirok etgan 12 nafar o'quvchidan natijalari bilan quyidagi jadvalda tanishamiz:

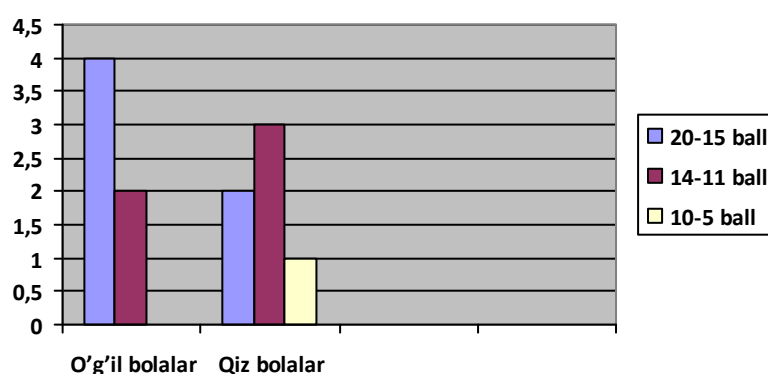
So'rovnoma shkalasi	O'g'il bolalar	Qiz bolalar
20-15 ball	5	2
14-11 ball	1	4
10-5 ball	0	0

umumiy sinaluvchilarimizda o'tkazilgan so'rovnomada eng yuqori natija qaysi shkalada ekaniga e'tibor qaratsak. Unga ko'ra:

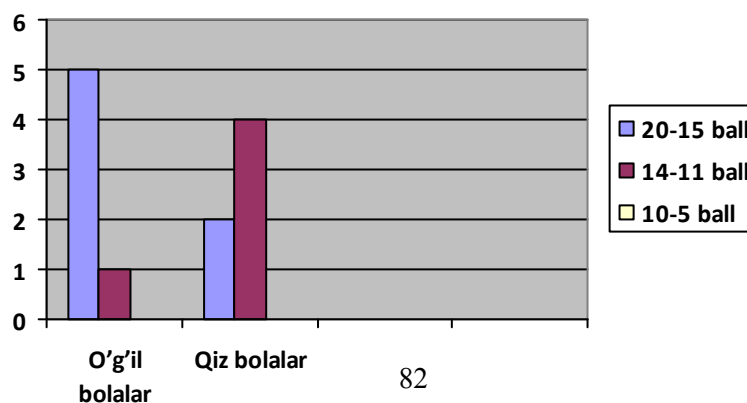
So'rovnoma shkalasi	Umumiy natijalar
20-15 ball	13
14-11 ball	10

10-5 ball	1
-----------	---

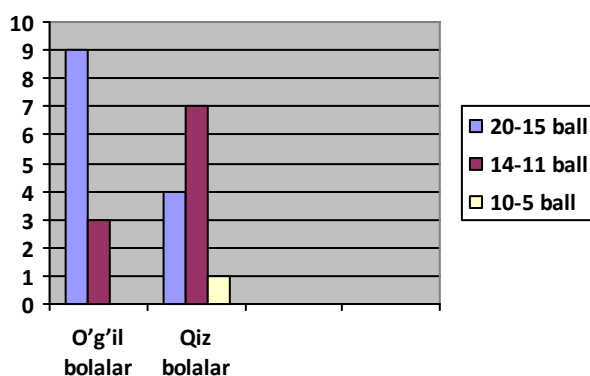
Bundan xulosa qilinadiki, o'smirlarimizning ko'pchiligida gender steriotiplarga munosabati o'z jinsini ustun qo'yish va qarama – qarshi jins vakiliga negativ fikr tarzda namoyon bo'ladi. Lekin oilada o'z jinsiy steriotipi shakllangan. Endi ularni o'g'il bola – qiz bola va yosh farqlariga ko'ra tahlil qilamiz. Dastlab 5-sinf o'quvchilarining natijalarini diagrammaga qo'yadigan bo'lsak quyidagicha ko'rinish hosil bo'ladi.

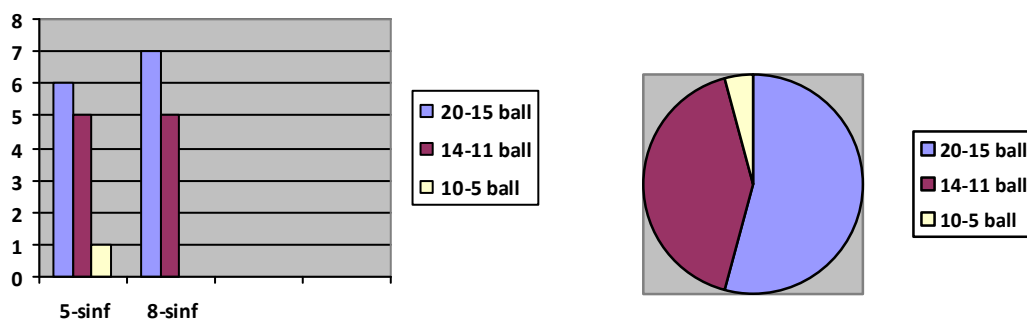
Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, 5-sinf o'quvchilaridan o'g'il bolalarda gender steriotiplarga munosabati o'z jinsini ustun qo'yish va qarama – qarshi jins vakiliga negativ fikr tarzda namoyon bo'ladi. Lekin oilada o'z jinsiy steriotipi shakllangan. Qiz bolalarda esa gender steriotiplarga munosabati o'rtacha. U kerakli paytda o'z jinsini ustun qo'yadi, kerakli vaqtda qarama –qarshi jins vakiliga hurmat bilan qaraydi. . Lekin oilada o'z jinsiy steriotipi qisman shakllangan. Bu tahlilni 8- sinfda ko'rib chiqadigan bo'lsak quyidagi holat vujudga keladi.

Bundan ko‘rinadiki 8-sinf o‘quvchilarida ham o‘g‘il bolalarda gender steriotiplarga munosabati o‘z jinsini ustun qo‘yish va qarama – qarshi jins vakiliga negativ fikr tarzda namoyon bo‘ladi. Lekin oilada o‘z jinsiy steriotipi shakllangan. Qiz bolalarda esa gender steriotiplarga munosabati o‘rtacha. U kerakli paytda o‘z jinsini ustun qo‘yadi, kerakli vaqtda qarama –qarshi jins vakiliga hurmat bilan qaraydi. . Lekin oilada o‘z jinsiy steriotipi qisman shakllangan. Endi esa umumiy natijalarni yosh va jins kesimida tahlil qilamiz. Dastlab yosh kesimida tahlil qiladigan bo‘lsak bizning tadqiqotlarimizda ishtirok etgan 24 nafar respondentdan 12 nafardan qiz va o‘g‘il bolalar edi.

Bundan ko‘rinadiki baribir o‘g‘il bolalarda o‘z jinsini ustun qo‘yish va qarama qarshi jinsga nisbatan munosabatlar yaxshi shakllangan, qiz bolalarda qarama qarshi jins vakilini hurmat qilish bilan birga o‘z jinsiy steriotiplari ham bu yoshda to‘liq shakllanmas ekan. Tadqiqotimizni yosh kesimida tahlil qiladigan bo‘lsak 8-sinfga kelib jinsiy steriotiplar shakllanishi kuchayar ekan. Umumiy natijalarni ballar kesimida tahlil qilganimizda esa 20-15 ball olgan respondentlar ko‘p ekaniga guvoh bo‘ldi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, o‘smir o‘quvchilarda o‘tkazgan tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, jinsiy stereotiplar o‘g‘il bolalarda kuchli shakllanadi va bu yosh katta bo‘lgan sari yanada kuchayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elizaveta Aleksandrovna Karkischenko “Gender stereotiplari: o‘smirlarning muloqot xulq-atvorida nutqni shakllantirish va ifodalash vositalari”-Nomzodlik dissertatsiyasi. M-2013
2. G‘oziyev E. “Ontogenez psixologiyasi” nazariy eksperimental tahlil. Toshkent-2010 y
3. Nishanova, Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya: darslik /- Toshkent:-2018 “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2018. - 600 b.
4. Davletshin M.G. va boshqalar. “Yosh davrlar va pedagogik psixologiya”. - T.: TDPU. 2009.
5. Eshmurodov, O., & Fazliddinova, U. (2023). OILADAGI IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUHITNING BARQARORLIGI TA’MINLASHDA QAYNONA VA KELIN MUNOSABATLARINING O‘RNI . Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8259>
6. Eshmurodov, O. (2023). OILAVIY MUNOSABATLAR BARQARORLASHSHUVIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI.

- Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8238>
7. Eshmurodov, O. (2022). ЎЗБЕК ОИЛАСИ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ . Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7449>
8. Eshmurodov, O. (2022). ҚАЙНОНА ВА КЕЛИН ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ БОЛАЛАР ТАРБИЯСИГА ТАЪСИРИ . Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7431>
9. Ashurova, S. (2023). SOG‘LOM PSIXOLOGIK TURMUSH TARZI TO‘G‘RISIDAGI TASAVVURLARINING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8314>
10. Elamanovich, E. O. (2022). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE UPBRINGING OF CHILDREN IN FAMILY RELATIONSHIPS. Science and Innovation, 1(4), 201-205.
11. Eshmurodov, O. (2022). ОИЛА МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ.
12. Norbosheva, M. (2023). ИГРА КАК СРЕДСТВО ОВЛАДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8384>
13. Eshmurodov, O., & Abdullayeva, S. (2023). ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ И ВЫБОР ПРОФЕССИИ УЧАЩИМИСЯ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАНИИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8385>